

20.7 739

LANDSMÅLSARKIVETS FRÅGELISTOR 9

Jan 6 253

Av Landsmålsarkivets frågelistor
äro till maj 1927 följande
tryckta:

1. MJÖLKHUSHÅLLNING.
2. TRÖSKNING.
3. PERSONERNA I GÅRDEN OCH
BYN.
4. HIMLAVALVET OCH VÅDER-
LEKEN.
5. TID OCH TIDSINDELNING.
6. BRÄNNVINSBRÄNNING.
7. LÖV- OCH MOSSTÄKT.
8. GRUVOR.
9. RENLIGHET.
10. TILLTAL OCH HÄLSNINGAR.
11. HANDEL OCH LIVET PÅ
FÄRDVÅGAR.

9. RENLIGHET

Uppsala 1927. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B.
27220

SÄRTRYCK UR SVENSKA LANDSMÅL

Renlighet.

Renhållningen i stall och lagård etc. behandlas i annat sammanhang.

Ren a. (skir, skär)? Har ordet särskilt betydelsen 'fri från ohyra'? Renlig (renslig, röklig, renfärdig, rensam)? Uttryck för »göra ren» (t. ex. rena, ränsa, renska, rensna, skära)? Finns ordet ränsa sig, ock vad betyder det? Uttryck för orena (dreta ned, sketna, tera, sketa ned)? orenlig (dretslig, dretaktig)? smuts (dret, drunt, fanor, arp, skarn, lort, skit, talle)? Beteckning på »orenlig individ» (t. ex. dretgris, lortmagga)?

Tvätta sig (två sig, vaska sig, löga sig)? Hur ofta brukade man i regel tvätta sig? Finns något minne av innebörden i ordet lördag? Vilka delar av kroppen brukade man tvätta? Finnas ex. på att man dessutom brukade tvätta händerna före måltiderna? Gällde särskilda tvättningsvanor för vissa kategorier av människor, t. ex. för kvinnorna, för barnen (skolbarn, läsbarn) eller för kringvandrande hantvärkare? Finns något uttryck för en hastig tvättning av ansiktet (t. ex. två sig i ögonen)? Var tvättningen före de stora hälgerna på något sätt mera ingående än tvättningen före en vanlig söndag?

Var det brukligt, att gårdens kvinnor tvättade karlarna, resp. tvättade deras huvud?

Kamma sig (kamma sig, rätta sig, draga hårnöt, gullkasa)? Användes kammar av olika arter ock storlekar (redkam, slängkam, finkam, luskam, mässingkam)? Beteckningar för de olika delarna av en kam (t. ex. tinnar, piggar)? Användes borste till håret (lusborste)? Varav var den gjord? Var brukade den förvaras?

bruka

Hur tillgick klippningen av männens hår? Hur tillgick uppsättningen av kvinnornas hår (strykband, hårstryk)? Finns ex. på att kvinnorna använde kammar eller andra föremål som hårsmycken (lad, gyllenlad)?

Raka sig? rakkniv, rakvatten, strigla, rakdon, rakdonslåda?

Användes något särskilt **kärl** (t. ex. mullög, nåså-kärl) vid tvättningen av ansikte ock händer? Eller använde man den största skopan, en matskål, en gryta eller en kittel?

Begagnades något **jälpmedel** vid tvättningen, t. ex. (ask-)lut, fiskvatten, urin, såpa, sand? Hur torkade man sig efter tvättningen (med en avlagd skjorta, med skjortärmen, med en flik av skjortan, med en trasa, slarva, med handduk)? Användes någonsin handklädet att torka sig med? Brukade man sommartiden tvätta sig i en bäck eller liknande vatten? Var hängde man upp de vid tvättningen använda trasorna till torkning (på stegen, mallstegen)? Brukade man stundom suga munnen full av vatten ock spruta detta vatten över de smutsiga händerna (munvaska sig)? Förekom något slags rengöring av munnen, t. ex. tuggning av kåda eller gurgling (gluddra)? Förekom tvagning med brännvin? Finns något ex. på användning av kosmetiska medel (puder, pomada, salvor etc.)?

Begagnades något slags **näsduk** (snorslarva, snortrasa, snorärmkläde, snorduk) i vardagslag? Eller när använde man detta plagg? Använde man någonsin kyrknäsduken att snyta sig i? Hur rengjordes öronen? Redskap härför? Hur rengjordes naglarna (peta, påta naglarna)? Redskap härför?

Hur tvättades **småbarnen** (med modersmjölk på en trasa, med varmvatten)? Brukade man bada småbarnen? Av vilka plagg bestod lindan (lindelset), t. ex. linden, kluten, slarvan, broken, broklappen? Vilka av dessa plagg byttes om, ock hur ofta ungefär skedde ombyte? Vad slags mjöl ströddes på hudlösa partier (niktmjöl, mormjöl, potatismjöl)? Hur erhöles detta mjöl? Finns särskilt uttryck för att torka ett barn i bakdelen (t. ex. skäna), för att låta urin i sängen (t. ex. miga under, kissa under)?

Finns ordet **bad**, ock vad avses därmed? **Bada?** Förekom karbad i någon form (endast före de större hälgerna)? Finns ordet **lög** i målet, ock vad avses därmed? Användes ett bykkar eller ett särskilt till bad avsett kar? Hur uppvärmdes vattnet (medelst glödheta stenar)? Var togs badet (i stugan, i fähuset)? Badade alla gårdens invånare i samma vatten?

Finns minne av att bad togos i **badstuga**? Eller har detta ord endast betydelser som »torkhus för lin» etc.? Beskriv, hur badet i badstugan gick till (ugn, ösa på vatten, badkvast, ånga, lave, kallvatten, skölja sig)!

Brukade man taga bad i åar, sjöar etc.? Brukades härom ordet bada eller samma ord som för annan tvättning av kroppen (två sig etc.)? Ansågs det opassande, att vissa kategorier människor (kvinnor, vuxna personer överhuvudtaget) togo dylika bad? Skulle man före bad i öppet vatten binda näcken el. dyl. (lögbulla)? Ansågs det duktigt att kunna simma (sima, svömma)? Funnos benämningar på olika sätt att simma (t. ex. hundsim, kattsim, toksim)? Finns ett adj. sam (sem) 'som kan simma'? Hur kallas den, som vid bad i öppet vatten sist kommer upp ur vattnet, resp. sist får på sig kläderna (lögfitta; mössan: mössfitta)? Brukade man efter bad »spotta för sig»? Vad sades då?

Ohyra (vad betyder detta ord)? Finns annan benämning för »ohyra» (t. ex. bett, åt, frat)? Finnes någon ramsa med uppräknig av olika slags ohyra? Loppa? Benämning för individ behäftad med loppor (t. ex. loppdara, loppmjärd)? Adjektivisk beteckning för att vara omtyckt av lopporna (t. ex. loppgen)? Hur befriades man från en loppa, som råkat in i örat (genom indrypande av kvinnomjöl)? Gnet (gnetig, gnettrig a.)? Finns värbet gnetta, ock vad betyder det? Lus? Olika slag (t. ex. huvudlus, klädlus, vägglus, skäkta, flatlus, frall-lus)? Lusig? Beteckning för individ behäftad med löss (t. ex. lus-kung; lus-vaska, lus-borste, lus-varg)? Hur tillgick det att dräpa löss?

Hur tillgick hårets befriande från löss (lusräfsa, lusbräde)? Redogör för olika slags lusbräden (för huvudlöss,

vägglöss etc.) ock deras olika former! Förekom, att kvinnorna skulle löska (luska, lusa) männen? Användes några särskilda »fångstdon» för loppor (harullstrumpa)? Användes något värktyg för att klia sig för loppbett på ryggen (klåkommissarie)?

Hur sökte man hålla stugan fri från råttor?

Hur ofta brukade man diska (två) matskålarna? Användes därvid skäfte eller gran-tvaga? Hur kallas disktrasor? Hur kallas slaskvattnet efter diskning (skulor, skvalar)? Byttan, i vilken det slogs (skval-bytta)? Vartill användes det? Vari bestod den efter varje måltid skeende rengöringen av matskålen (skrapa skålens insida med tummen, slicka skålen)? Förekom det, att man slickade skeden, innan den lades fram för en tillfällig matgäst? Rengjordes grytan med varmvatten efter all slags kokning eller t. ex. endast efter kokning av potatis? varje lördag? till varje hälg? Funnos andra sätt att rengöra grytan (sköva, slå mjölk på skovorna ock låta någon äta ur det hela)? Utfördes möjligen skrapningen av grytan av alla de ätande gemensamt (varvid grytan stod på bordet, på en pall mitt på golvet)? Hur sökte man hindra, att grytan blev ärgig, att grytan svärtade (bestrykning med fett)? Hur rengjordes vid måltiderna använda knivar, trätallrikar, dryckeskärl? Finns ex. på att man t. ex. vid ätande av sill hade en våt trasa liggande på bordet att torka fingrarna på?

Hur ofta brukade man byta om sänghalm? Vad gjordes för renhållningen av den övriga sängutrustningen (underbredan, täcket, skinnfällan, huvudkudden, renhuden; ev. lakan ock örngott)? Hur rengjordes särskilt skinn-ytorna på vissa sängkläder (t. ex. underbredan ock huvudkudden)? Hur ofta brukade man vädra sängkläderna? På vad sätt befriades sängkläderna från loppor ock löss (utläggning av två plagg med skinnsidorna mot varandra på den frusna snön; utläggning i en myrstack; nedsänkning i vatten; upphettning i badstun)? Finns uttrycket döva (döda) kläderna, ock vad avses därmed?

Hur ofta brukade man byta skjorta (särk)? Olika sommar ock vinter? Olika för bönder ock tjänstefolk? Hade man en särskild söndagsskjorta, använd endast tillsammans med hälgdagskläderna? Brukade man vända (vränga) en skjorta, som användes någon längre tid? Begagnades möjligen två skjortor, av vilka endast den inre tvättades?

Förekom något slags rengöring av skinnkläder (t. ex. älgskinnsbyxor, päls, skinnliv eller getskinnskjöl), ock hur tillgick därvid? Hur befriades skinnkläderna från ohyra? Brukade man vädra de i klädstugan (härbret) förvarade kläderna vid vissa regelbundet återkommande tidpunkter? När? Användes några särskilda medel att befria kläderna från mal o. d.?

Hur rengjordes hälgdagskläderna före användningen (piska, borsta)? Förekom något slags rengöring av de till vardags burna ytterkläderna (jacka, tröja, kjol, byxor etc.)? Hur behandlades strumporna (torkning vid eldstaden ock därpå följande gnidning)? Tvättades strumporna även i vatten, t. ex. i samband med stoppningen?

Smörja skorna? Skosmörja (sko-smyrning, smörning)? Varav bestod skosmörjan? Torka fötterna (skära av fötterna)? Varpå torkade man dem (granris framför farstubrön, sopkvast)? Förekom tvättning av skorna med vatten?

Tvätta kläder (två kläder)? Tvättande kvinna (tvättesa, tvättarkäring)? Uttryck för lyckad ock misslyckad tvätt (grå-let)? Så? Så-stång? Lägga (kläderna) i blöt (blöta)? Förekom någon tvättning av kläderna, innan de lades i luten, ock hur tillgick härvid? Vrida ur kläderna? Vilka särskilda försiktighetsmått vidtogos, då ylle- (vadmals-) kläder skulle tvättas (ljumt vatten, svagare lut, intet läggande i blöt etc.)? Lut? Varav bereddes den (aska av en eller björk; vatten, i vilket får eller fårull tvättats; kärnmjölk; vatten, i vilket fisk kokats; urin; såpa)? Förekom, att askan lades i lutgrytan på samma gång som kläderna? Klarnad lut (klar-lut)? Koka (sjuda) kläderna? Var skedde detta (tvätt-stad, tvätt-skåle)? Användes gryta eller kittel härvid? Företog man

sig något med kläderna (t. ex. gned linningarna), innan de lades ned i luten? Hur förfor man med kläder, som höjde sig ur den kokande luten? Brukade man med en stav skaka om plaggen nere i den kokande luten eller slå dem mot lutvattnets yta?

Förekom byk någonsin i gamla tider? Hur tillgick därvid (byka, laka; byk-kar)? Bykstugor, bykplatser? Brukade man skaffa de tvättade kläderna en viss doft? Vilka örter el. dyl. användes härtill?

Förekom det, att man flera gånger doppade kläderna i luten i samband med klappningen (banka i luten)? Skölja kläderna (tvätt-backe)? Klappa (bösta)? Klappträ (bösträ, tröskel)? Utseende ock storlek? På vad slags underlag (häll, sten, krack, bankbord) lågo kläderna under klappningen? Brukades särskilt redskap för klädernas gnuggning? Var brukade man sedan hänga upp kläderna på tork (på hässjor, takstängerna)? Lät man den till torkning upphängda tvätten frysa för att därigenom få den vitare?

Bleka? Brukade man bleka tvättat linne eller endast ny-spinnet garn? Vid vilken tid på året hade man vanligen linne ute till blekning (»snön bleker»; när häggen är vit; åkerbleken)? Hängde man därvid linnet på hässjor eller gårdsgårdar, eller lade man det på snön eller på en stubbåker eller på en ljunbacke? Hur förhindrade man, att det blåste bort? Brukade linnet ligga till blekning även om natten (»månen bleker»)? Finns ordet jordslag (ett slags svarta fläckar på linnet)? Lades även gulnat linne ut till blekning? Fanns vid sidan av sol-bleken något annat sätt att bleka linne? Talade man om något ämne i luften, som skadade »bleken»?

Mangla (kavla)? Mangelstock (kavle, klädkavel)? Mangelbräde (kavelbräde)? Storlek, utseende? Hur tillgick manglingen (hur användes vänstra handen)? Finns någon benämning för mangelstocken ock mangelbrädet gemensamt? Förekom det, att grövre linne användes utan att väre sig manglas eller strykas efter tvättningen?

Stryka? Funnos strykjärn (prässjärn, lod, klumb)? Storlek? Varav bestod stryklodet? Hur värmdes det? Till

vilka plagg användes strykjärnet? Begagnades annat redskap än strykjärnet vid glättning av linne (gnidsten, präss-sten, stärkelse-sten, glätt-ben, sömglättare, glas-sten, hornsked, svinbete)? Av vilket material var gnidredskapet tillverkat (trä, sten, glas)? Beskriv det underlag, som härvid användes (gnidfjäl, kalvskinn)? Hur tillgick gnidningen (bestrykning med vax)? Fylldes glas-stenen med hett vatten? Funnos speciella redskap för krusning av »stycken» ock liknande spetsar, som hörde till dräkten (pipjärn)?

Vilket allmänt uttryck användes för att **göra rent i stugan** (dona stugan, hyfsa)? Förekom annan rengöringsdag än lördagen? Finns ex. på att karlarna deltagit i detta arbete?

Hur rengjordes **stuggolvet** (sopa, två, skura)? Sopkvast (sop, lime)? Björkris, enris, nävertvaga, fågelvinge? Sopor (söpna); sopdynga, sopstack, sopvrå, stegar? Funnos ex. på att golvet ej sopades varje dag? att det sopades flera gånger om dagen? att soporna samlades i en vrå till lördagen? Stod även huggstabben i denna vrå? Var lördags-sopningen även i andra avseenden särskilt grundlig? Användes något jålpmedel vid sopningen (vatten, torr snö, skur-gräs, järnskodd spade att sköra med)? Hur ofta brukade stuggolvet behandlas med vatten (före varje jul, före storhålgerna)? Hur tillgick härvid (sand, hett vatten, sopkvast, barfota)? Hälldes vatten ut över hela golvet på en gång? Hur blev man av med vattnet (ned genom golvspringorna, håll med ränna ut genom grundmuren, skur-slarva, mossa, torr snö)? Användes i st. f. sopkvasten en skur-tvaga (gran-tvaga)? Hur tillgick därvid (två kvinnor med armarna om varandras axlar, skrubbing med foten)? Förekom det, att kvinnorna, när de utförde skurningen på detta sätt, klädde sig i endast särken? Hur sökte man förhindra, att alltför mycket smuts utifrån fördes med skodonen in i stugan (granris vid farstubron, skurtrasa eller trasmatta innanför dörren)? Brukade man strö något på golvet (sand, sågspån, enbarr, granbarr, ett eller annat slag av löv)? Hur ofta ströddes nytt? Hur tillgick sopningen de dagar, då man ej bytte om enbarr etc.?

Fanns ex. på att spottlåda (spottbacke) av något slag användes? att man på söndagarna spottade i spisen i st. f. på golvet?

Vilka av **möblerna** i stugan brukade underkastas regelbunden rengöring (bord, säten, bänkar, skåp, sängar)? Hade denna rengöring särskild benämning till skillnad från rengöringen av golvet? Hur tillgick denna rengöring (varmt vatten, sand, aska, lut, tvaga, gran-tvaga, hår-tvaga, nävertvaga, skäfte-tvaga, tvaga av kråkboris)? Förekom det, att bordsskivan hade en särskild rätsida, använd endast på söndagarna? Rengjordes bordet på olika sätt efter olika måltider (t. ex. grundligare, då man ätit sill)? Funnos ex. på att något slags duk av finare eller sämre slag (t. ex. en gammal säck) användes på matbordet? Om bordet ej användes i vardagslag, hur rengjordes då den möbel (t. ex. långsätet), på vilken maten sattes fram? Användes något särskilt sätt att rengöra ömtåligare delar av inredningen, t. ex. listverk och målade ytor? Hur rengjordes dörren (utsidan), dörr- och fönsterposterna, fönsterrutorna? Förekom rengöring av väggar och tak? Hur tog man bort spindelnät? Skrapades väggstockarna med kniv? Hur rengjordes rappade väggar?

Vitlimma (limma) **muren**? Varav bereddes vitlimningen? Hur ofta brukade man vitlimma muren? Brukade färg användas på muren? Brukade själva eldstaden rengöras på något sätt? Hur behandlades eldstaden i stugan, när man slutade elda i den och flyttade ut i sommarstugan?

Brukade man **vädra** stugan på ett eller annat sätt? Fanns ex. på att fönstren kunde öppnas? Förekom rökning, t. ex. av enris, för åstadkommande av frisk luft?

Förekom, att man hyste några **djur** (frånsett hund och katt) inne i stugan (ko, får, kalv, lam, killing, svin, höns, gäss)? Hur höllos dessa djur instängda (lår, tunna, bänk)? Händes det, att slakt av mindre djur, t. ex. kalvar, företogs inne i stugan?

På vilka olika sätt sökte man utrota **flugor** och **vägglöss**? Flugsmälla (flugknacka, flugpiska, flugfläkta)? Flug-

ruska el. flugkvast? Fluggift (flugdöden, flug-gröt)? Vägglusgräs, vägglus-fjöl, vägglusnot?

Vad brukade man göra för att hålla rent **utomkring stugan** (sopa dörrhällen eller bron etc.)? Rengjordes gårdsplanen på någon bestämd tid? Hur benämndes den plats, där slaskvatten och sopor tömdes ut (dynga, sopbacke)? Hur pass långt från och på vilken sida av huset fanns denna plats? Hur hölls den i renligt skick (jord, sägsån)?

Fanns något kärl avsett för insamling av **urin** (pissbytta, pissbåna, megbytta)? Hade manfolk och kvinnfolk var sin pisshörna? Benämningar på piss-ställena vid farstubron, där man pissade kväll och morgon? Funnos här några särskilda anordningar (myrjord, mossa, enrisruskor)? Funnos ex. på att man överhuvudtaget ej hade någon viss plats för detta ändamål? Fanns kack-stol, och hur var den inrättad? Hur benämndes **avträdet** (skålhuset, kammaren, ganthuset)? Fanns ex. på att gårdar kunde sakna avträdeshus? Användes i så fall sophögen som avträde (dyngan)? Eller använde man en särskild plats »bakom knuten»? Om avträde fanns, utgjordes det av en utbyggnad från farstukvisten (skålhus-barfred)? eller av en avbalkning av loftsvalen? eller av en särskild byggnad? Ansågs latrinens bortförande från avträdet som »oärligt» arbete? Av vilka utfördes det i så fall? Tillgodogjorde man sig latrinens gödsel? Fanns ex. på att kar (byttor, stampar), stående t. ex. i en svalgång, användes som avträde? Eller sket man på en stock, som sedan på våren fördes ut och vältes på åkern? Användes röv-sticka för att efter avföringen rengöra sig? Eller rengjorde man sig med grankottar, med för tillfället rivet gräs eller mossor eller med fingrarna, vilka sedan strökos av i mossåtarna?

Finns något särskilt att nämna om rengöring av eldhus och stuga i fäbodarna?